

De literatuur van de crisis

1. Cultuurhistorische schets

In een artikel uit 2014 met de sprekende titel ‘Being Greek and an Economist while Greece is Burning!’ vergeleek Giannis Varoufakis de Eurozone met een ‘rivierboot’ die zich waagt op de oceaan van de globale economie. Het vaartuig is schijnbaar goed gebouwd, en zolang de zee rustig en de hemel blauw blijft, verloopt de reis voorspoedig. Maar van zodra de wind aantrekt en de golven groter worden, komt de rivierboot in de problemen. Bij een heuse storm is hij gedoemd om ten onder te gaan, maar zal het onderste dek eerst water maken. De oplossing voor dit probleem, zo argumenteert de econoom, bestaat er niet uit het water te hozen (*bail-out*, in het Engels), maar de rederij ervan te overtuigen dat de rivierboot omgebouwd moet worden tot een echte ‘ocean-stomer’, die veel meer aankan dan een beetje deining.

Varoufakis, die toen al nauwe contacten onderhield met de top van de radicaal-linkse partij *Syriza* maar er nog geen benul van had dat hij een jaar later minister van Financiën van Griekenland zou zijn, koos zijn metafoor zorgvuldig. *Bail-out* is in economische kringen immers de geijkte term om organisaties of landen die financieel in zwaar weer terecht komen en niet meer kunnen lenen op de kapitaalmarkten, te helpen om hun schulden af te lossen (of ze gedeeltelijk kwijt te schelden). De beeldspraak van de rivierboot op de oceaan kan echter nog verder doorgetrokken worden. Want wie reist op het onderste dek? Niet de bevolking van goed draaiende, Noord-Europese overschotekonomieën zoals de Duitse, wel die van minder welvarende, Zuid-Europese lidstaten. Helemaal onderaan, in de derde klasse, reizen de Grieken. Net als bij de ramp met de Titanic lopen hun hutten het eerst onder water, maar ook voor de andere opvarenden is uitstel geen afstel: uiteindelijk zal het hele vaartuig in de diepte van de oceaan verdwijnen.

De klimatologische omstandigheden van de ramp (de economische storm), de dieperliggende oorzaak ervan (het ontwerp van de Eurozone) en de onmiddellijke gevolgen voor de reizigers met het goedkoopste ticket (redden wat er te redden valt) vormen het onderwerp van een reeks economische en sociologische analyses van de Griekse crisis. Ook in het Nederlandse taalgebied zijn de macro-economische achtergrond en de humanitaire gevolgen van de Griekse crisis goed gedocumenteerd. Met welke bagage (identiteit) de reizigers van het onderste dek aan boord zijn gegaan, welke verwachtin-

gen ze hadden van de reis, hoe ze de rampsituatie ervaren en welke evaluatie ze maken wanneer de wind kortstondig is gaan liggen, kunnen we niet alleen leren uit historische analyses, maar treffen we bovenal aan in de literatuur die in de periode van de crisis is geschreven. Zoals steeds, vormt literaire verbeelding ook in dit geval een uitstekend vertrekpunt om de recente Griekse geschiedenis van binnenuit te bekijken.

De epiloog van deze literatuurgeschiedenis behandelt dus de 'literatuur van de crisis'. Daar horen echter twee kanttekeningen bij. Ten eerste heeft de eigentijdse Griekse literatuur een breder bereik dan de crisis alleen. Omdat andere tendensen vaak in het verlengde liggen van de ontwikkelingen die in het vorige hoofdstuk al aan bod kwamen, zal de focus in dit laatste deel vrijwel uitsluitend liggen op de literaire productie die van dichtbij of veraf geïnspireerd is (of lijkt) door de Griekse crisis. Ten tweede is de historische afstand eigenlijk nog te klein om van een zekere afstand gefundeerde uitspraken te doen: ook de literatuurhistoricus staat als het ware nog met beide voeten in het water. Vandaar de keuze om te spreken over een 'epiloog' en niet over een voldragen hoofdstuk. Dat zal de taak zijn van mijn opvolgers binnen een of twee generaties, wanneer de storm hopelijk is gaan liggen. Maar laten we, voordat we ons afvragen hoe eigentijdse dichters en romanschrijvers in hun literatuur de individuele en collectieve ervaring verwerken van de economische en humanitaire crisis die Griekenland sinds 2009 in alle hevigheid teistert, eerst de feiten zelf even op een rijtje zetten.

1.1. De Griekse crisis in een notendop

Na alweer een nieuwe verkiezingsronde – de derde in vijf jaar tijd – trad in de herfst van 2009 de PASOK-regering onder leiding van Giorgios Papandreou aan. Hoewel de sociaaldemocraten de stembusslag hadden gewonnen met de slogan 'geld is er', kwam de kersverse minister van Financiën Giorgios Papakonstandinou al snel tot de vaststelling dat de begrotingscijfers veel minder rooskleurig waren dan het vorige kabinet onder leiding van Kostas Karamanlis had laten uitschijnen: het begrotingstekort over 2008 bedroeg niet 8 maar 15,4% (3% is de Europese norm), en het overheidstekort niet 108 maar 127% van het bruto binnenlands product (60% is de Europese norm). Papandreou stond meteen met zijn rug tegen de muur en had geen andere keuze dan de Europese instellingen in te lichten. Daar betaalde hij een zware prijs voor: de tijding dat Griekenland op de rand van een bankroet balanceerde ging als een lopend vuurtje door de financiële markten, en invloedrijke ratingbureaus zoals Standard & Poor's, Moody's en Fitch waren er als de kippen bij om de status van Griekse obligaties te degraderen tot 'rommel'. Met andere woorden, geld ophalen op de reguliere kapitaal-

markten was er opeens niet meer bij, Griekenland was aangewezen op een financieel noodinhuus.

De kredietcrisis die een jaar eerder in Amerika was uitgebroken, had de Griekse zeepebel – het land leefde al jaren boven zijn stand – genadeloos blootgelegd. Toch bleef Papandreou volhouden dat er geen sprake was van een ‘insolventieprobleem’ (de structurele onmogelijkheid om aan betalingsverplichtingen te voldoen), maar van een ‘liquiditeitsprobleem’ (te weinig onmiddellijk beschikbare financiële middelen). Dat was ook wat de Europese instellingen graag wilden horen: Griekenland was vanaf het begin lid geweest van de Eurozone, en die mocht niet in gevaar worden gebracht. In de volgende maanden werd er hard onderhandeld over een reddingsplan, of ‘Memorandum’, om Griekenland van de nodige fondsen te voorzien: de Europese Commissie, de Europese Centrale Bank en het Internationaal Monetair Fonds – de zogenaamde ‘trojka’ – stelden in mei 2010 een eerste noodlening of *bail-out* van 110 miljard euro ter beschikking, in juli 2011 gevolgd door een tweede Memorandum dat nog eens 109 miljard euro voorzag. Samen met een aantal kleinere aanvullende leningen werd in totaal voor ongeveer 240 miljard euro aan noodhulp vrijgemaakt.

Dit reddingsplan was minder fraai dan het op het eerste gezicht lijkt, en wel om twee redenen. Ten eerste was het merendeel van het geld niet bestemd voor de Griekse bevolking of economie, maar om imminente terugbetalingen aan Duitse en Franse banken af te lossen. Die waren door de Amerikaanse kredietcrisis in zwaar weer gekomen en wilden zo snel mogelijk af van de minderwaardige, risicovolle Griekse staatsobligaties. Dat ze deze de jaren voordien moedwillig tegen een (te) lage rente hadden verstrekt – een van de ontwerpfouten van de Eurozone – om Griekse aankopen in hun eigen bedrijven te stimuleren, daaraan werd stilzwijgend voorbijgegaan. Ten tweede gaf de trojka geen blanco cheque, maar eiste ze in ruil voor de verstrekte noodleningen draconische bezuinigingsmaatregelen. Athene werd met andere woorden onder curatele geplaatst. Ondanks de financiële hulp kwam Griekenland hierdoor nog verder in de problemen: bezuinigingen betekenen immers minder particuliere uitgaven en minder investeringen door de overheid en de privésector, wat op zijn beurt minder belastingopbrengsten met zich meebrengt. In plaats van aan te trekken, kwam de Griekse economie in een negatieve spiraal terecht. Niet alleen het ontwerp van de Eurozone, maar ook de Europese aanpak van de Griekse crisis was vanaf het begin aan systeemfouten onderhevig.

De aanvankelijke opluchting over de Europese hulp maakte dan ook snel plaats voor ontuchtering. Griekenland beschikte immers niet over een eigen munt die het kon devalueren, waardoor Griekse exportproducten en toerisme goedkoper zouden worden en de economie weer zou aantrekken. Een interne devaluatie, in de vorm van

bezuinigingsmaatregelen in combinatie met belastingverhogingen, was de enige resterende mogelijkheid. En dus knipte de regering Papandreou onder het toezien oog van de trojka in lonen, pensioenen en uitkeringen; werden ambtenaren laattijdig of niet meer uitbetaald, voor zover ze al wisten te ontkomen aan de golf van ontslagen; stegen de belastingen gevoelig door een verhoging van de btw en de invoering van wegentol (op de grote autosnelwegen) en een woningtaks (gekoppeld aan de elektriciteitsfacatuur); en werd er schaamteloos gesneden in de gezondheidszorg. Ook een uitgebreid plan om staats eigendommen zoals havens, vliegvelden en braakliggende openbare terreinen te privatiseren, maakte deel uit van de Griekse ‘reddingsoperatie’.

De gevolgen voor de middenklasse en de onderkant van de samenleving lieten niet lang op zich wachten. Ruim één miljoen Grieken verloren hun baan, een derde van de beroepsbevolking raakte de helft van zijn inkomen kwijt en de stijgende werkloosheidsgraad bedroeg onder de jongeren al gauw meer dan 50%. In het beste geval werkte dit het fenomeen ‘hotel mama’ in de hand, in het slechtste leidde het tot een ware *brain drain*. In de grote steden zoals Athene en Thessaloniki, waar de centrale verwarming in appartementsblokken vaak collectief geregeld wordt, zaten veel Grieken ’s winters in de kou en stonden mensen urenlang in de rij voor voedselhulp en een warme maaltijd in een van de gaarkeukens. Daklozen, bedelaars en prostituees bepaalden voortaan het straatbeeld van de grote steden, depressie- en zelfmoordcijfers rezen de pan uit. De financiële problemen van Griekenland vertaalden zich met andere woorden al snel in een humanitaire crisis zonder weerga.

Dat de economische en politieke elite de dans leek te ontspringen, lokte spoedig protest uit. Het begon met vreedzame protestacties zoals *sit-ins*, discussieavonden en concerten op het Syntagma plein in Athene, voor het Griekse parlement. De *aganaktismenoi* (αγανακτισμένοι, verontwaardigden) vormden de Griekse tegenhanger van de Spaanse *indignados*, de Amerikaanse *occupy Wall Street*-beweging of de ‘pleinprotesten’ die in dezelfde periode de Arabische lente inluidden. Net als in dit laatste geval ontspoorde het protest ook in Athene niet zelden in het blinde straatgeweld waarop Griekenland sinds de verdrijving van het kolonelsregime in 1974 een patent heeft. Steeds vaker vielen anarchistische jongeren de oproerpolitie of MAT aan (die reageerde met traangas en waterkanon), gooiden ze met molotovcocktails en staken ze gebouwen in brand die in hun ogen symbool stonden voor het kapitalistische systeem. De brand van een bankgebouw op 4 mei 2010, waarbij drie medewerkers om het leven kwamen, vormde hiervan het trieste dieptepunt. Overigens ging ook de oproerpolitie zelf niet vrijuit: soms werkte het MAT samen met nepararchisten van rechtse signatuur – de zogenaamde *koukoloforoi* (κουκουλοφόροι) of ‘capuchondragers’ – om betogingen met opzet uit de hand te laten lopen en de schuld vervolgens in de schoenen van de anarchisten te schuiven.

Deze maatschappelijke beroering bracht uiteraard ook de nodige politieke instabiliteit met zich mee. Al in het najaar van 2011, toen de onderhandelingen over het tweede Memorandum nog volop liepen, trad het kabinet Papandreou af ten gunste van een technocratische regering van nationale eenheid onder leiding van Loukas Papadimos. Nadat die de tweede noodlening door het parlement had geloodst, kwam in juni 2012 – na twee verkiezingsronden – Andonis Samaras aan de macht. Als leider van *Nea Dimokratia* stond hij als premier aan het hoofd van een voor Griekenland uitzonderlijke coalitieregering, waarvan ook PASOK en een kleinere linkse partij deel uitmaakten. Veel keus was er niet, want de crisis dreef het electoraat naar de uitersten van het politieke spectrum: de extreemrechtse, neonazistische partij *Chrysi Avgi* (Gouden Dageraad) haalde plots zo'n 7% van de stemmen, terwijl aan de andere kant het radicaal-linkse *Syriza* aan een ware opmars begon. Gedurende de volgende tweeënhalf jaar kon ook Samaras zijn verkiezingsbelofte om komaf te maken met de door Europa opgelegde bezuinigingsmaatregelen niet waarmaken. Ondanks een voorzichtige economische heropleving in het najaar van 2014 – met zelfs een kortstondige terugkeer naar de reguliere kapitaalmarkten –, plaveide dit kabinet verder de weg voor *Syriza*, dat tijdens de Europese verkiezingen in de lente van 2014 zijn stijgende populariteit had bevestigd.

Syriza – voluit *Synaspismos Rizospastikis Aristeras* (Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς, 'Coalitie van Radicaal Links') – was in de aanloop naar de parlementsverkiezingen van 2004 opgericht door een samensmelting van kleinere (radicaal-)linkse partijen. De partij spon garen bij de manier waarop het traditionele politieke establishment de crisis aanpakte, kende een ongemeen steile opgang en werd bij de (door *Syriza* zelf uitgelokte) vervroegde nationale verkiezingen van januari 2015 met circa 36% de grootste partij, net onvoldoende voor een absolute meerderheid in het parlement. Partijleider Alexis Tsipras, die nauwelijks politieke ervaring op de teller had, kwam aan het hoofd van een coalitieregering met de kleine rechts-populistische fractie van de Onafhankelijke Grieken, waarmee *Syriza* de antitrojka-sentimenten en een zekere mate van populisme gemeen had.

Het economisch beleid van deze regering werd uitgestippeld door de nieuwe minister van Financiën, Giannis Varoufakis, econoom van linkse signatuur en in een vorig leven nog adviseur en speechschrijver van Giorgios Papandreou. Zijn onderhandlungsstrategie met Europa zag er als volgt uit. Omdat Griekenland in zijn ogen sinds 2009 virtueel bankroet was, was een verderzetting van het tweede Memorandum dat met de Europese instellingen was afgesloten het slechtst denkbare scenario. Een heronderhandeling van de voorwaarden gebaseerd op schuldconversie, afbetalingen naar mate de Griekse economie heropleefde, en een strenge aanpak van zowel de particuliere Griekse belastingontduiking als de privileges van de economische elite, droeg zijn

voorkeur weg. Anders dan Varoufakis in zijn memoires over die periode laat uitschijnen, is een ‘Grexit’ – het verlaten van de Eurozone en een terugkeer naar de drachme, waarover al sinds 2010 zowel in Europese als in Griekse middens met de regelmaat van de klok geruchten de ronde deden – ook voor hem wellicht nooit een reële optie geweest. Het was vooral een onderhandelingswapen om Europa onder druk te zetten: als het enigszins mogelijk was kon een Grexit beter vermeden worden, maar als het erop aankwam lagen de plannen voor een parallel betalingssysteem wel klaar. Hoewel Varoufakis onder Europese politici en in de internationale media dikwijls als anti-Europees is versleten, heeft hij zelf altijd volgehouden dat zijn reddingsplan voor Griekenland er tevens een voor de Eurozone was. De rivierboot moest immers omgebouwd worden tot een oceaanstomer.

Ondanks een uitgangspunt dat sterk verschilde van dat van zijn voorgangers Papan-dreou, Papadimos en Samaras (die het failliet van Griekenland niet erkennen), botste ook Varoufakis op felle tegenstand van de Eurogroep, de Europese Centrale Bank en de Europese Commissie. Figuren zoals Jeroen Dijsselbloem, Mario Draghi en Wolfgang Schäuble toonden achter de schermen weliswaar enige inschikkelijkheid, maar wilden *on the record* geen duimbreed toegeven. Tegelijkertijd onderhield Angela Merkel een afzonderlijke communicatielijntje met Alexis Tsipras, waardoor de onervaren *Syriza*-regering ten slotte uit elkaar werd gespeeld. Ook na het beruchte referendum van 5 juli 2015, waarin de Griekse bevolking zich uitsprak tegen de bezuinigingsmaatregelen maar voor een verlengd verblijf in de Eurozone – een overwinning voor het standpunt van Varoufakis –, speelde Tsipras de kaart van een eventuele Grexit niet uit. Varoufakis gooide – al dan niet gedwongen – de handdoek in de ring, en amper enkele dagen later aanvaardde Tsipras een derde *bail-out* ten bedrage van 86 miljard euro, met bezuinigingsmaatregelen die strenger waren dan ooit voorheen (een programma dat afliep op 20 augustus 2018). Ook de Griekse premier zelf was niet helemaal zeker van zijn zaak en schreef nieuwe verkiezingen uit voor september. Tsipras vroeg en kreeg een nieuw mandaat van de bevolking, al was de opkomst historisch laag.

Sindsdien is de maatschappelijke onrust in Griekenland een beetje getemperd, maar van structurele vooruitgang is vooralsnog weinig te merken. Met duizenden kilometers Europese buitengrens kampt Griekenland bovendien met een torenhoog vluchtelingenprobleem dat het *Syriza*-kabinet niet onder controle krijgt. En ondertussen loopt Kyriakos Mitsotakis, zoon van oud-premier Konstandinis Mitsotakis en de nieuwe leider van *Nea Dimokratia*, zich warm aan de zijlijn. *Business as usual*, zo lijkt het wel, zeker nu Griekenland weer op eigen benen staat. Het volgende decennium zal moeten uitwijzen wie het gelijk aan zijn kant had, maar met een begrotingstekort van nog steeds circa 180% van het bbp staat het alleszins voor een aartsmoeilijke uitdaging.